

9. Луначарский А. Материальная база народного просвещения // Революция и культура. – 1928. – № 11.
10. Островский З. Проблемы украинизации и белоруссизации в РСФСР / З. Островский. – М. : Изд-во «Власть Советов» при Президиуме ВЦИК, 1931. – 88с.
11. Пистрак М. К вопросу о низшей и средней школе / М. Пистрак // Революция и культура. – 1928. – № 21.
12. Римский Л. Культурход на новом этапе / Л. Римский, А. Ясный // Революция и культура. – 1930. – № 15–16. – 31 сепня.
13. Скрижалин В. За дальнейшее укрепление всеобщего семилетнего обучения / В. Скрижалин // Ежемесячный информационный бюллетень облплана Воронежской области. – 1934. – № 5.
14. Центр документации новейшей истории Воронежской области (далі – ЦДНИВО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 961.
15. ЦДНИВО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1644.
16. Эпштейн. Культурход продолжается / Эпштейн // Революция и культура. – 1930. – № 15–16. – 31 сепня.

Володимир ВАСИЛЕНКО
доктор юридичних наук,
професор Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
автор Закону України
«Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»

НАМІР ЗНИЩИТИ УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ ЧАСТКОВО – ВИЗНАЧАЛЬНА ОЗНАКА ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ ЯК ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Особливість соціальної природи геноциду полягає в тому, що цей злочин спрямований на знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп як таких, тобто груп, які є найголовнішими базовими цивілізаційними елементами структури людства. Знищення таких спільнот загрожує багатоманітності світу в його цивілізаційно-планетарному вимірі і становить небезпеку не для поодиноких людей, а для людства загалом. Саме тому представники доктрини міжнародного права кваліфікують геноцид як «злочин злочинів» (the crime of the crimes – англ.; la crime des crimes – франц.).

Специфіка геноциду як правового явища віддзеркалена у Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція ООН 1948 р.).

У дослідженнях про Голодомор 1932–1933 років в Україні (далі – Голодомор) досить часто трапляються нарікання на недосконалість правового визначення поняття «геноцид» і недоліки Конвенції ООН 1948 р. (В. Марочко, Є. Захаров), а інколи – й закиди, що юридичним нормам, сформульованим у цьому документі, відповідав лише Голокост часів Другої світової війни і що ці норми «не давали 100-процентної гарантії на ідентифікацію усіх випадків масового знищення людей як геноциду» (С. Кульчицький). Такі оцінки Конвенції ООН 1948 р. – хибні, принаймні з трьох міркувань.

По-перше, норми цього документа не розраховані на кваліфікацію всіх випадків масового знищення людей як геноциду. Відповідно до ст. II Конвенції ООН 1948 р., геноцидом («genocide») вважають злочинні дії, спрямовані проти будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а не просто випадки масового знищення людей. Масове знищення людей становить окремий міжнародний злочин під назвою «винищення» («extermination»).

По-друге, хоч норми Конвенції ООН 1948 р. і сформульовані під впливом трагічних подій часів Другої світової війни, вони є нормами загального міжнародного права і розраховані на кваліфікацію актом геноциду всіх випадків злочинних дій, які відповідають юридичним критеріям, визначеним цим документом, і лише цим документом.

По-третє, подобаються окремим дослідникам чи ні наслідки відомих перипетій упродовж її розробки, Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього у такому вигляді, якому вона була підписана 9 грудня 1948 р., є автентичним і юридично чинним міжнародно-правовим актом. Жодна держава і міжнародне співтовариство загалом не ставлять під сумнів її правоякісність. Це, зокрема, було переконливо підтверджено через 50 років після підписання Конвенції, коли її ст. II, у якій відображено суть і зафіксовано змістові елементи злочину геноциду, була дослівно відтворена у ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а згодом і у ст. 4 Статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та у ст. 2 Статуту Міжнародного трибуналу для Руанди.

У світлі викладеного контрпродуктивними є спроби самочинної інтерпретації положень Конвенції ООН 1948 р. з метою «поліпшення» її якості або пристосування до специфіки «механізму радянського геноциду». У межах такого підходу деякі дослідники обстоюють тези, які, всупереч їхнім добрим намірам, з юридичного погляду створюють підстави для заперечення геноцидного виміру Голодомору.

З іншого боку, неприпустимими є спроби заперечення геноцидного виміру Голодомору шляхом свідомого спотворення змісту положень

Конвенції ООН 1948 р. як з боку дослідників, політиків та політологів, так і офіційних представників деяких держав.

На превеликий жаль, доводиться констатувати, що відома публіцистка Е. Епплбом у праці про Голодомор безпідставно твердить: «Як визначено у документах ООН, під «геноцидом» стали розуміти фізичне знищення всієї етнічної групи, подібно до Голокосту. Голодомор не відповідає цьому критерію. Український голод не був спробою знищити кожного суцього українця; він був також зупинений влітку 1933 року значно раніше від того моменту, коли могла б бути знищена ціла нація» (Anne Applebaum. Red Famine. Stalin's War on Ukraine. Doubleday, New York, 2017, p. 350).

Висновок Е. Епплбом ґрунтується на явному спотворенні статті II Конвенції ООН 1948 року та ігнорує Закон України «Про Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні», від 28 листопада 2006 року.

Відповідно до принципів права міжнародних договорів Конвенцію ООН 1948 р. потрібно сприймати такою, яка вона є, і застосовувати її норми для кваліфікації будь-яких злочинних дій як геноциду у суворій відповідності лише до визначених нею критеріїв, а не критеріїв, які комусь заманулося використати, оскільки вони вписуються у межі його/її суб'єктивного бачення і є для них зручними чи прийнятними.

Суть злочину «геноцид» викладено у формулі початкової частини ст. II Конвенції, відповідно до якої «геноцид означає... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково (підкреслення моє – В. В.), будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». У доктрині і практиці міжнародного права загально визнаним є розуміння того, що для кваліфікації злочинних дій геноцидом необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.

Вирішальним і критичним для юридичної оцінки тієї чи іншої поведінки як злочину геноциду є встановлення спеціального наміру знищити певну групу і доведення того, що цей намір стосувався саме цієї національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, а не пошуки відповіді на запитання, чому, з яких причин і мотивів, де, коли і в яким способом вчинено злочин, або щодо його вчинення стосовно всієї чи частини такої групи або щодо так званого кількісного порогу, тобто певної кількості жертв злочину. Водночас слід наголосити, що відповіді на ці запитання є важливими як для встановлення спеціального наміру, так і для з'ясування інших обставин злочину, зокрема його спрямованості проти певної групи, визначеної Конвенцією ООН 1948 р.

Отже, геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не

проти людей узагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, націленістю чітко визначених геноцидних дій не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких. Поведінка, яка не має згаданих ознак, не є злочином геноциду, навіть якщо її наслідком є знищення якоїсь людської групи.

Інакше кажучи, для геноциду характерним є те, що члени визначених у Конвенції ООН 1948 р. груп знищуються через їхню належність до якоїсь із таких груп і що метою ліквідації її членів є знищення, повне або часткове, групи як такої.

Для доведення геноцидного виміру Голодомору необхідно насамперед довести наявність наміру комуністичної тоталітарної влади організувати штучний голод в Україні. Супротивники кваліфікації Голодомору як злочину геноциду ставлять запитання: чи був цей намір зафіксований документально, чи існував заздалегідь розроблений план, який би його підтверджував, і відповідають: «Дослідники не знайшли ще жодної постанови Радянського уряду і ЦК партії, що наказують убити з допомогою голоду певну кількість українських чи інших селян» (російський історик В. Кондрашин).

З огляду на це слід наголосити, що Конвенція 1948 р. не передбачає неодмінного пред'явлення документа про план злочину або про намір його здійснення, а вимагає лише доведення такого наміру. У правовій доктрині і практиці загальновизнано, що наявність письмово оформленого і формально затвердженого плану не є необхідною умовою кваліфікації та визнання поведінки протиправною чи злочинною. Цілком достатнім є доведення її протиправності або злочинності шляхом використання інших доказів, як прямих, так і непрямих. Отже, з юридичного погляду пошуки документа, що наказує убити за допомогою голоду певну кількість українських селян, не є необхідними. Тим більше, що документ, у якому було б викладено план знищення українських селян за допомогою голоду, навряд чи існує. З огляду на вкорінену в ментальності більшовицького керівництва схильність до конспірації та його прагнення приховати страхітливо злочинну і нелюдську акцію наявність такого документа у принципі є проблематичною. Навіть у нацистській Німеччині, де існувала офіційно схвалена расистська доктрина, геноцидна акція проти євреїв відбувалася під прикриттям евфемізму «остаточне вирішення єврейського питання».

Сьогодні виявлені численні нормативні акти комуністичного режиму, які визначали його політику щодо України у період 1932–1933 років, та задокументовані свідчення великої кількості людей-жертв Голодомору, яким пощастило вижити. Такі документи, які є прямими доказами наявності у поведінці комуністичної влади всіх елементів складу злочину

геноциду, передбачених статтею II Конвенції ООН 1948 року, відтворени у численних джерелах.

Нині опубліковано кілька десятків тисяч свідчень людей, які пережили страхітливі роки Голодомору. Завдяки невтомній праці Дж. Мейса, під час роботи у 1986–1988 рр. Комісії Конгресу США з українського голоду 1932–1933 років записані свідчення 210 осіб (96 з них свідчили анонімно), що вперше опубліковані у 1990 році. Українською мовою свідчення надруковані у 2008 році у чотиритомному збірнику «Великий голод в Україні», виданому в Києві Видавничим домом «Києво-Могилянська академія».

В Україні перша збірка свідчень про Голодомор з'явилась у виданні «Голод-33. Народна книга-меморіал» (1991 р.), упорядкованому В. Маняком та Л. Коваленко після зняття офіційної заборони на тему українського голоду. В книзі надруковано багато із шести тисяч зібраних ними свідчень.

У 2002 році збірку свідчень про Голодомор під назвою «Книга буття України», яку упорядкував Олесь Воля, опублікувало видавництво «Кобзар».

З 2005 року Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» опублікував сім томів упорядкованого о. Юрієм Мициком збірника свідчень тих, хто вижив, під назвою «Український Голокост 1932–1933 рр.».

Багато свідчень опубліковано у загальноукраїнському томі «Національна книга жертв Голодомору 1932–1933 рр.» та у 17 обласних томах і томі м. Києва, виданих 2008 р. видавництвом Олени Теліги, а також двотомнику «Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 рр.», виданому 2009 р. Видавничим домом «Калита».

Протягом 2009 р. Служба Безпеки України під час розслідування кримінальної справи № 475, порушеної за фактом вчинення геноциду в Україні, допитала 1890 осіб і процесуально оформила їхні свідчення, які разом із 5000 архівних документів і матеріалами 24 судових експертиз включно до 330 томів справи.

Аналіз документів і поведінки комуністичної влади дає можливість виявити і низку непрямих доказів, які переконливо підтверджують наявність наміру фізичного знищення українських селян як частини української нації.

По-перше, у розпал Голодомору українським селянам було заборонено виїздити поза межі України. Заборона забезпечувалася розміщенням на кордонах УСРР та на залізничних станціях військових частин і підрозділів ПУ. Відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 22 січня 1933 р., органи влади були зобов'язані «не допускати масового виїзду селян із Північного Кавказу в інші краї та в'їзд до меж краю з

України», а також «масового виїзду з України в інші краї та вїзд в Україну з Північного Кавказу». Селянам України і Кубані заборонявся виїзд до сусідніх областей Росії і Білорусі в пошуках хліба. Ця заборона свідомо позбавляла селян, що голодували, можливості придбати необхідні для порятунку продукти харчування поза межами враженої голодом території України, прирікаючи їх на голодну смерть. Аби унеможливити втечу від голодної смерті, прикордонні війська не пропускали українських селян також у райони, прилеглі до кордону з Румунією та Польщею.

По-друге, у всіх регіонах України систематичні й жорстокі репресивні заходи вживалися до тих партійних і радянських керівників усіх рівнів, які висловлювали незгоду з надмірними планами хлібозаготівель і прагнули допомогти селянам, що голодували, шляхом виділення їм продуктів харчування із колгоспних фондів.

По-третє, у державних резервах Непорушного і Мобілізаційного фондів було нагромаджено досить великі обсяги збіжжя, але цей ресурс не було використано для надання допомоги голодуючій Україні. В обох фондах на 1 січня 1932 р. зберігалось 2,033 млн т збіжжя, а на 1 січня 1933 р. – 3,034 млн т. Цієї кількості зерна цілком вистачило б для забезпечення хлібним раціоном (за денної норми 1 кг) до нового врожаю 10 млн осіб у 1932 р. і 15 млн осіб у 1933 р.

По-четверте, величезні обсяги збіжжя та інших продуктів харчування, вироблених в Україні, експортувалися за її межі – в інші регіони СРСР і за кордон, тоді як мільйони українських селян були позбавлені їжі і вмирали голодною смертю. З Радянського Союзу було експортовано 5,8 млн т збіжжя у 1930 р., 4,8 млн т – у 1931 р., 1,6 млн т – у 1932 р. та 1,8 млн т – у 1933 р.

Немає сумніву, що обмеження зернового експорту в 1931 р., наприкінці якого в Україні вже виникли значні продовольчі ускладнення, поширювалося голодування й навіть з'явилися перші ознаки голоду, та припинення такого експорту у 1932–1933 рр. могли б запобігти виникненню голоду. Такий крок не був критичним для реалізації планів радянської індустріалізації. Річ у тому, що в цей період упали світові ціни на пшеницю і, відповідно, зменшилися валютні надходження від її експорту. У 1932–1933 рр. вартість експортованого хліба становила лише 369 млн крб. Тоді як від експорту лісоматеріалів і нафтопродуктів було одержано майже 1 млрд 570 млн крб.

По-п'яте, комуністичний тоталітарний режим проголосив голод в Україні неіснуючим явищем і на цій підставі відмовлявся від допомоги, яку пропонували численні неурядові організації, зокрема закордонні українські громади, і отримання якої сприяло б якщо не відверненню трагедії, то істотному зменшенню її масштабів. Політика заперечення

Голодомору і відмова від міжнародної гуманітарної допомоги є неспростовним додатковим свідченням наміру режиму використати голод для знищення українського селянства як частини української нації.

Комуністична влада мала вдосталь ресурсів і можливостей для запобігання Голодомору в Україні та голоду в інших регіонах СРСР. Однак ці ресурси свідомо не було задіяно для надання ефективної допомоги голодуючим, що свідчить про її намір використати штучно організований в Україні голод як знаряддя геноцидного знищення. Отже, найпереконливішим доказом наміру тоталітарної комуністичної влади викликати голод в Україні і використати його як знаряддя цілеспрямованого знищення українського селянства було не лише широке застосування нею надзвичайно жорстоких і жорстких репресивних методів виконання надмірних планів хлібозаготівель та свавільне вилучення у селян всіх запасів продовольства, а й умисне позбавлення їх можливості одержання продуктів харчування з-поза меж уражених голодом районів України.

Підтвердженням штучного характеру Голодомору 1932–1933 рр. і навмисного використання його для вимордовування українських селян є продемонстрована сталінським тоталітарним режимом спроможність «контролювати голод». Із середини 1933 р. смертність від голоду в Україні почала знижуватись, і він припинився наступного року, хоча врожай 1934 р. становив лише 12,3 млн т і був набагато нижчим, ніж врожаї 1932–1933 рр., які сумарно дорівнювали 36,9 млн т.

Першим кроком у напрямі припинення репресивного вилучення продовольства в селян стала таємна директива-інструкція від 8 травня 1933 р. за підписами Сталіна і Молотова, адресована «всім партійно-радянським працівникам, органам ОГПУ, суду і прокуратурі». Цей документ орієнтував на припинення масових репресій: «Настав момент, коли ми вже не маємо потреби у масових репресіях, які, як відомо, торкаються не лише куркулів, а й одноосібників і частини колгоспників». Оскільки знесилені голодом та ізольовані у своїх селах хлібороби, яким пощастило вижити, вже не становили загрози режимові, директива передбачала припинення масових виселень, «упорядкування» арештів та «розвантаження» місць ув'язнення.

У другій половині 1933 р. – на початку 1934 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР ухвалили низку постанов, спрямованих на поліпшення умов праці і життя в колгоспах. Ці акти, зокрема, передбачали відмову від нереалістичних квот хлібозаготівель та свавільних методів вилучення зерна, встановлення нового порядку видачі авансів за участь у збиральних роботах (10 червня 1933 р.), нормативне закріплення права колгоспників мати корову, дрібну худобу та птицю (20 червня 1933 р.), заборону

додаткових зустрічних планів колгоспам, які виконали встановлені планові завдання (2 серпня 1933 р.), надання допомоги безкорівним колгоспникам у придбанні корів (10 серпня 1933 р.) тощо.

Утім, вирішальним чинником у припиненні голоду стало скасування старої системи хлібозаготівель. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 19 січня 1934 р. встановлювалися тверді норми здачі зерна. Обов'язкова поставка не повинна була перевищувати одну третину валового збору кожного господарства за середнього врожаю. Одночасно з припиненням практики свавільного вилучення в селян зерна було більше ніж удвічі, порівняно з 1932–1933 роками, зменшено його експорт. У 1934 р. на експорт відправлено лише 770 тис. т збіжжя.

Виявлена тоталітарним режимом «ефективність» як в організації, так і в припиненні Голодомору свідчить, що намір винищення українських селян реалізовано у визначених ним часових межах.

У спробах заперечити геноцидний вимір українського Голодомору інколи посилаються на виявлені в архівах документи про допомогу, яка, за рішеннями союзного центру, надавалася регіонам, зокрема й Україні. Так, британець Р. Девіс та австралієць С. Уїткрофт згадують і аналізують 35 постанов ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, ухвалених у період від 7 лютого до 20 липня 1933 р., які стосувалися надання такої допомоги. Схожій позиції дотримується американець М. Таутер. Слід зазначити, що таких постанов є набагато більше – їх видавала не лише союзна влада, і не лише в 1933 р. Однак вивчення цих документів свідчить, що така допомога була несвоєчасною, недостатньою й вибірковою. Значні її обсяги становила не продовольча допомога селянам, що голодували, а насіннева і фуражна допомога колгоспам для забезпечення посівної кампанії та збирання нового врожаю.

Якщо продовольча допомога надходила до села, її надавали лише у формі громадського харчування і лише тим колгоспникам, котрі ще були здатні працювати й жили в польових станах. Існували навіть постанови, відповідно до яких у лікарнях годували й лікували лише здоровіших і з кращими шансами на одужання. Продовольчу допомогу не надавали селянам-одноосібникам, натомість її отримувало місцеве партійне і комсомольське керівництво, активісти.

Як правильно зазначив В. Марочко, у 1932–1933 рр. рішення союзних органів щодо «виправлення становища в Україні» і «надання допомоги Україні» були спрямовані не на подолання причин голоду і рятування українських селян, а насамперед на забезпечення виробничих потреб під час посівних і збиральних кампаній.

Така допомога надавалася як у пропагандистських цілях, так і з метою маскуванню злочинної поведінки влади. У зв'язку з цим слушно думку

висловив С. Кульчицький, зазначивши, що допомогу пограбованим селянам, у яких щойно примусово вилучено усі запаси продовольства, слід вважати елементом приховування злочину. Водночас категорично не можна погодитися з його тезою про дві стадії Голодомору – деструктивну (створення умов, не сумісних із життям) і конструктивну (порятунок тих, хто був придатний для посівної кампанії).

Продовольча допомога надавалася, а смертність серед українських селян зростала. На лютий-червень 1933 р., протягом яких було видано 35 згаданих постанов про надання допомоги українським селянам, припадає пік Голодомору, коли жертви злочину обчислювалися мільйонами. У практичному аспекті йшлося, радше, про ненадання допомоги, ніж про її надання. Вибіркове надання обмеженої і дозованої допомоги лише визначеній частині селян означало її ненадання іншій частині, яку становили мільйони. Така продовольча «допомога» за наявності великих запасів зерна у централізованих державних резервних фондах та масштабного продовольчого експорту аж ніяк не спростовує наявності наміру знищення українців у сільській місцевості, а переконливо підтверджує існування наміру знищити їх частково.

Зазначені параметри наміру були зумовлені аж ніяк не гуманним ставленням комуністичного режиму до людей, приречених на голодну смерть, а прагматичними потребами режиму в людських ресурсах для використання у колгоспному та промисловому виробництві, а також у збройних силах.

З погляду права надання допомоги голодуючим за розпорядженням влади в окремих випадках можна було б розглядати як обставину, яка пом'якшує винуватість осіб причетних до організації та здійснення Голодомору. Водночас певні дії комуністичного режиму слід було б вважати обставинами, які обтяжують винуватість злочинців, наприклад, приховування факту голоду та відмову від іноземної допомоги голодуючим, блокаду враженої голодом території України, масований експорт хліба та інших видів продовольства під час Голодомору.

У 1932–1933 рр. жертвами штучно організованого голоду стали не лише українські селяни. Однак лише український Голодомор, який охопив Україну і Кубань, був геноцидом. Голод в інших регіонах СРСР мав ознаки іншого міжнародного злочину, відомого під назвою винищення. І суть не в тому, що порівняно з іншими краями рівень смертності та кількість людей, вимордуваних в Україні й на Кубані, були на кілька порядків вищими. Адже, з юридичного погляду, кількісні показники не є критерієм для кваліфікації протиправної поведінки злочинцем геноциду.

Між українським Голодомором і голодом, який у той період охопив інші регіони СРСР, була якісна різниця: селян поза межами України та

Кубані виморювали голодом як соціальний клас, а українські селяни стали жертвами злочину насамперед через свою належність до української нації.

Правомірність і справедливість такої оцінки – очевидні у світлі політики більшовицького режиму щодо України та системного аналізу більшовицької доктрини і практики в національному питанні.

Ленінсько-сталінське керівництво завжди надавало виняткового значення Україні, вважаючи, що її утримання в орбіті московського центру є ключовою умовою для забезпечення життєздатності комуністичного режиму та нового імперського утворення у формі СРСР. «Втратити Україну – втратити голову», – казав Ленін. Звідси небажання більшовиків визнавати право української нації на створення незалежної держави. Незважаючи на проголошення Ленінінм гасла самовизначення націй, керівники більшовицької організації в Україні Горюв і П'ятаков у червні 1917 р. на засіданні Київського комітету РСДРП(б) заявили: більшовики не можуть підтримати самостійності України, тому що Росія не може існувати без українських хліба, вугілля, цукру тощо.

Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) у період з 1917 р. по 1920 р. радянська Росія, під вигаданим приводом надання збройної допомоги кишеньковій Українській радянській республіці, утвореній на противагу УНР, тричі завойовувала Україну. Підсумовуючи значення другого загарбання України у 1919 р., Ленін казав: «Ми тепер маємо Україну, це означає, що ми маємо хліб».

Третя окупація України завершилася 1920 р. Для утримання її у своєму силовому полі більшовицька Росія дислокувала на території України шість армій кількістю 1,2 млн багнетів.

Кремлівська верхівка неабиякого значення надавала не лише ресурсному потенціалу України, а й її геополітичному розташуванню. У стратегії керованого російським керівництвом Комуністичного інтернаціоналу її територію розглядали як плацдарм для експорту комуністичної революції в Європу.

Зважаючи на потужність українського визвольного руху і розуміючи неможливість тривалого підкорення України лише силою зброї, Ленін у грудні 1920 р. підписав із підконтрольним йому радянським урядом України Союзний Договір, який формально визнавав незалежність радянської України – Української Соціалістичної Радянської Республіки – УСРР. Водночас зроблено інші тактичні поступки, переважно в національно-культурній сфері. В Україні почали запроваджувати політику так званої коренізації, яка декларувала необхідність поваги до національної мови, культури та традицій неросійських народів. Однак насправді вона мала на меті зміцнення комуністичного режиму в формально незалежній Україні. Ця політика, зокрема, зобов'язувала

прислані в Україну чужорідні комуністичні кадри опанувати українську мову для використання її як засобу порозуміння із ворожим їм середовищем, поширення в українському суспільстві комуністичних ідей та забезпечення суспільної підтримки в їхній практичній реалізації. Невдовзі для маскуванню її суті політику коренізації в Україні почали називати політикою українізації.

Змушене піти на поступки, кремлівське керівництво не послабило свого фактичного контролю над Україною і готувалося до реваншу. Першим кроком у цьому напрямі було створення у грудні 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Практично це означало початок відтворення колишньої імперії, але на трохи звуженому геополітичному просторі і в новій, комуністичній іпостасі.

Реінтеграція України була успіхом кремлівського керівництва, який посилював владні можливості Москви, однак не скасовував свободи республіки у здійсненні власного національно-культурного політичного курсу. До того ж політику українізації, відповідно до рішень VII конференції КП(б)У (4–10 квітня 1923 р.) та XII з'їзду РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.), визнано офіційною лінією партії у сфері національно-культурного будівництва. Незважаючи на суперечливі моменти і непослідовність у її здійсненні, політика українізації ставала потужним засобом творення української України. Виявилось, що об'єктивно вона сприяє дерусифікації та зміцненню української ідентичності.

Українізація заторкувала не лише царину застосування української мови, а й охоплювала інші ключові сфери суспільного життя. Зокрема у процесі українізації, яка здійснювалася під проводом КП(б)У за активної участі О. Шумського та М. Скрипника, відбувався культурний ренесанс європейського зразка і формувалися відмінні від російських культурні традиції, які орієнтувалися на «психологічну Європу» під гаслом «Геть від Москви» (М. Хвильовий), створювалася національна система освіти (Г. Гринько), обґрунтовувалась економічна концепція, згідно з якою Україна мала бути автономним економічним організмом (М. Волобуєв).

1928 р. ЦК КП(б)У знову порушив питання про передачу УСРР районів із більшістю українського населення Курської та Воронежської губерній, а також про запровадження українізації на Кубані, яка тоді, за традиціями, мовою, культурою, була українською, але почала вже втрачати свої українські особливості.

В Україні на кінець 20-х років із 17 дивізій, дислокованих у її межах, 8 були територіальними, тобто складалися з українців. У військових навчальних закладах розпочалося викладання української мови.

Підвищувався авторитет і вплив національної церкви – Української автокефальної православної церкви.

Національно-культурне відродження, яке відбувалося в процесі українізації, об'єктивно було продовженням хвилі національного піднесення, викликаного проголошенням УНР і національно-визвольними змаганнями. Національна консолідація України породжувала несприйняття і стурбованість кремлівського керівництва, перед яким, як раніше – перед урядом Російської імперії, постала необхідність, але набагато масштабніша, нейтралізації та викоренення українського сепаратизму.

Як свідчать аналітичні розробки контролюваного з Москви ГПУ УСРР, у фокусі його уваги була небезпека українського сепаратизму. ГПУ відстежувало настрої в українському суспільстві, вивчало ставлення різних його прошарків до комуністичного режиму, оцінювало «сепаратистські прояви» та визначало заходи боротьби з ними. У такому разі особливо наголошувалося на діях «сепаратистів» із використання потенціалу українського селянства та його залучення до реалізації їхніх планів. У таємному обіжнику ГПУ УСРР від 4 вересня 1926 р. «Про український сепаратизм» зазначалося, що «село привертає особливу увагу націоналістів» і що їхня робота «у вихованні села в душі ненависті до Москви дає помітні результати, особливо у середовищі молоді». З огляду на це робили такий організаційний висновок: «пов'язати роботу по українській інтелігенції з роботою по селу».

Найактивніша фаза цієї «роботи» розпочалася з організації та проведення у 1929–1930 рр. процесу Спілки визволення України (СВУ), спрямованого проти української провідної верстви, і завершилася винищенням мільйонів українських селян під час Голодомору 1932–1933 років. Плановані з Москви репресивні акції проти України мали на меті приборкування будь-яких антирадянських сил, а надто тих, які чинили опір або могли повстати проти комуністичної влади під прапором «українського націоналізму» чи «сепаратизму».

Справа СВУ була предметом особливої уваги Сталіна, який виступав її головним режисером. На спеціальному засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), проведеному під головуванням вождя за місяць до «показового суду», обговорено його сценарій. Визначеним чекістами учасникам СВУ інкримінувалося прагнення зруйнувати СРСР, «відірвати» Україну від інших «союзних республік».

Підсудними на процесі, який відбувся в Харкові 9 березня – 19 квітня 1930 р., проходило 45 осіб, але невдовзі у зв'язку зі справою було заарештовано ще 700. Загалом, як зазначали В. Пристайко та Ю. Шаповал, під час та після процесу СВУ репресували в Україні понад 30 тисяч українських громадян, переважно з кола інтелектуальної еліти. Репресії поширилися і на Українську автокефальну церкву, яку заборонили.

Отже, відбулося широкомасштабне превентивне зачищення української провідної верстви, яка в умовах широкого спротиву сталінській політиці в селі могла очолити боротьбу селян за повалення комуністичного режиму й утворення незалежної Української держави. Селянський спротив колективізації спостерігався на всій території Радянського Союзу, однак найсильніший він був в Україні. Із зареєстрованих ОГПУ в 1930 р. 13 754 (2,5 млн учасників), селянських заворушень, бунтів і повстань – 4098 (понад 1 млн учасників) відбулися в Україні і 1061 (приблизно 250 тис. учасників) – на Північному Кавказі. Як повідомляв заступник голови ОГПУ В. Балицький у 1930 р. в доповідній записці про політичний стан селянства в Україні, у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу у деяких селах співають «Ще не вмерла Україна...» і виголошують гасла «Геть Радянську владу!», «Хай живе самостійна Україна!».

Протягом 1930–1933 рр. переслідування української провідної верстви тривали. Органи ГПУ України порушили групі кримінальні справи, зокрема під назвами «Контрреволюційна шкідницька організація в сільському господарстві України» (1930 р.), «Військово-офіцерська контрреволюційна організація» («Весна», 1930–1931 р.), «Український національний центр» («УНЦ», 1930–1932 р.), «Всеукраїнський есерівський центр» (1931 р.), «Трудова селянська партія» («ТСП», 1931 р.), «Українська військова організація» («УВО», 1932–1933 рр.).

Незважаючи на репресії проти української провідної верстви та каральні акції із застосуванням збройних формувань ГПУ проти селян, їхній спротив тривав. Звичайно, він був спонтанним і неорганізованим, але за певних умов міг перерости в загальнонаціональний вибух. Такий розвиток подій непокоїв сталінський режим, який планував подальші антиукраїнські заходи під приводом боротьби з українським «контрреволюційним повстанським підпіллям».

Призначений у листопаді 1932 р. особливо уповноваженим ОГПУ в Україні В. Балицький в оперативному наказі по ГПУ УСРР № 1 від 5 грудня під грифом «цілком таємно» відзначав «безумовне існування на Україні організованого контрреволюційного повстанського підпілля, яке пов'язане із закордоном та іноземними розвідками, головним чином польським генеральним штабом», і ставив як нагальне завдання – «викриття та розгром» цього підпілля. Уже 23 грудня 1932 р. В. Балицький у записці на ім'я секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна повідомляв про «наявність широко розгалуженого польсько-петлюрівського повстанського підпілля, що охоплює за неповними даними 67 районів України», і про арешт протягом 20 днів грудня 12 178 осіб, з яких 4 204 належали до повстанських контрреволюційних організацій. У записці,

зокрема, зазначено, що програмна установка повстанського підпілля у своїй основі передбачала: «Відділення України від Росії, створення демократичного управління країною, право дрібної власності, вільної торгівлі, свободи слова, спілок, друку», а організація, що діяла в кількох районах Харківської області, мала на меті підготовку збройного повстання та утвердження «Української народної республіки». 28 грудня 1932 р. всім членам ЦК та Президії ЦКК ВКП(б), всім секретарям обкомів, крайкомів та національним ЦК, усім членам-партійцям колегій Наркомзема та Наркомрадгоспів, усім піхотним полкам ОГПУ надіслано секретну телеграму Й. Сталіна, в якій, зокрема, запропоновано звернути значну увагу на записку В. Балицького «про петлюрівську організацію на Україні, що має на меті здійснення саботажу хлібозаготівель та підготовку селянських повстань для відділення України від СРСР та відновлення в ній капіталізму».

У виданому невдовзі оперативному наказі по ГПУ УСРР № 2 від 13 лютого 1933 р. під грифом «цілком таємно» йшлося про те, що ударно-оперативна група ГПУ «розкрила контрреволюційне повстанське підпілля в Україні, яке охопило до 200 районів, близько 30 залізничних станцій та депо і низку пунктів прикордонної смуги». На цій підставі зробили висновок про наявність єдиного, ретельно розробленого плану «організації збройного повстання в Україні до весни 1933 року з метою повалення радянської влади та встановлення капіталістичної держави, так званої “Української незалежної республіки”». Зазначимо з огляду на це, що чекістський прогноз щодо часу збройного повстання дивним чином збігається із часом, коли репресії і Голодомор в Україні сягнули свого апогею.

У світлі відомих нині фактів такі оцінки ситуації та висновки видаються, м'яко кажучи, перебільшенням. Тим часом аж ніяк не є перебільшенням страх сталінського керівництва втратити як владу, так і Україну.

Варто звернути увагу, що концептуально і накази, і записка перегукуються з відомим тепер листом Сталіна Кагановичу від 11 серпня 1932 р., у якому вождь наголошував: «Найголовніше зараз Україна, де справи надто погані і «по партійній лінії», і «по лінії радянській», і «по лінії ГПУ». І робив висновок: «Якщо не візьмемося нині за виправлення ситуації на Україні, Україну можемо втратити».

У пам'яті комуністичного керівництва не могли не закарбуватися події десятирічної давнини, коли вся Україна була охоплена селянськими повстаннями, викликаними її окупацією радянською Росією, політикою воєнного комунізму та систематичними і масовими реквізиціями продовольства в українського селянина. У брошурі «Политический

бандитизм на Україні (причини, форми и боротьба с ним)», що її видав на початку 20-х років Особливий відділ Київського військового округу, зазначено: «Політичний бандитизм на Україні – явище невипадкове і не кримінальне. Він має глибоке історичне і економічне коріння, і боротися з ним лише збройними методами – це підкидати сухого хмизу до вогню. Протягом 1919–1920 рр. зі зброєю в руках проти нас виступало в Україні в різний час і в різних місцях понад мільйон повстанців. За цей час повстанці і партизани вбили сто сорок тисяч червоноармійців, комуністів і працівників правоохоронних органів і працівників продовольчих установ і загонів. За цей час органи ЧК і особливі відділи військових частин, лише за офіційними даними, розстріляли понад чотириста тисяч повстанців та їхніх помічників (“посібників”), і все-таки навесні 1921 р. ми маємо нову хвилю повстань». В Україні в цей період проти комуністичного режиму розгорнулася справжня народна війна, зупинена не в останню чергу голодом, який у 1921–1922 рр. охопив значні частини української території.

Сталін, як ніхто інший, знав, відчував і передбачав можливий розвиток подій в Україні. Набутий історичний досвід підказував йому надійний засіб утримання її в покорі. Як слушно зауважив у цьому зв'язку С. Кульчицький, «щоб не втратити Україну, а з нею і своє місце в Кремлі, Сталіну треба було спочатку створити ситуацію масштабного голоду...».

Отже, український Голодомор став складником багатоголодової превентивної каральної операції, спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження становило загрозу єдності і самому існуванню радянської імперії. Під час цієї операції за допомогою штучно організованого голоду було завдано нищівного удару по українському селянству з метою фізично знищити питому частину нації і, отже, підірвати її визвольний потенціал. Адже абсолютна більшість сільської людності становили українці, а більшість українців – селяни. За всесоюзним переписом населення 1926 р. з 31,2 млн жителів України сільське населення становило 23,3 млн, тобто більше ніж 81 %, а серед сільського населення українці становили 20,6 млн, тобто 87,6 %. На початку 1932 р. населення України становило 32,5 млн, з яких у сільській місцевості проживали 25,5 млн. Як і раніше, серед сільського населення українці становили більшість, а у деяких сільських регіонах їхня кількість перевищувала 90 %. Режим знищував українців, тому що вони були селянами, а селян, тому що вони були українцями.

Досить часто твердять, що український Голодомор не мав винятково українського національного виміру, а отже, не є злочином геноциду, оскільки від голоду гинули не лише українці, а й представники національних меншин, які на той час жили в Україні.

Із цим твердженням перегукується досить парадоксальна теза С. Кульчицького, яку він сформулював так: «Застосований Сталіним терор голодом в Україні і на Кубані був геноцидом українських громадян, а не українців». Він аргументує свою позицію тим, що: а) Сталін мав підстави побоюватися громадян УСРР; б) нікому – ні онукам громадян України, померлим від голоду, ні світовій громадськості – неможливо довести, що знищення українців відбувалося подібно до знищення вірменів в Османській імперії у 1915 р. чи євреїв у країнах Європи, окупованих нацистами».

З таким підходом не можна погодитися, оскільки він не відповідає критеріям Конвенції ООН 1948 р. і є хибним у своїй основі.

По-перше, відповідно до Конвенції ООН 1948 р. геноцидом вважаються злочинні дії з наміром знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу, а не громадян. Тобто людей знищують саме через їхню належність до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи, яка, власне, і є об'єктом злочину.

По-друге, населення Кубані, яка була частиною РРФСР, на три чверті складалося з українців, котрі були громадянами Російської Федерації, а не України.

По-третє, Сталін боявся не громадян України, він вбачав грізну небезпеку в українському національному відродженні та національно-визвольному русі, який міг охопити і Україну, і населену українцями Кубань. Тому й завдав превентивного удару, і цей удар був спрямований проти української нації як такої. Саме через це українці в Україні і на Кубані стали жертвами його злочинних акцій, а не тому, що вони лише були або могли стати громадянами УСРР.

По-четверте, для юридичної характеристики природи українського Голодомору неадекватно вживати запозичений у Р. Конквеста термін «терор голодом», оскільки комуністична влада використовувала штучно організований голод не як інструмент залякування, а насамперед як зброя вбивства українців за їхню належність до української національної групи як такої.

По-п'яте, некоректно як протиставляти, так і ототожнювати український Голодомор із геноцидом вірмен та єврейським Голокостом, оскільки кожний конкретний злочин геноциду має лише йому притаманні зовнішні матеріальні особливості. З юридичного погляду, істотною є не тотожність чи подібність цих особливостей, а відповідність кожного з таких злочинів критеріям або типовим юридичним ознакам, визначеним Конвенцією ООН 1948 р. Доводити комусь подібність знищення українців, вірмен і євреїв під час національних трагедій кожної з цих національних груп непотрібно, оскільки такої подібності

не існує і об'єктивно не може існувати. Натомість необхідно довести, що матеріальні параметри українського Голодомору відповідають правовим вимогам положень Конвенції ООН 1948 р.

Нетотожність українського Голодомору єврейському Голокосту не може бути підставою для заперечення геноцидної природи української національної трагедії. Нацисти звозили євреїв з усієї Європи до таборів смерті і там знищували в газових камерах. Українців виморювали голодом на їхній споконвічній етнічній території. Зовнішні матеріальні параметри обох злочинів вочевидь нетотожні. Однак їхній юридичний вимір у світлі Конвенції ООН 1948 р. є однаковим. У зв'язку з викладеним слід визнати юридично некоректним і політично недоцільним застосування терміна «український Голокост» для означення масового замордування українців комуністами під час Голодомору 1932–1933 рр. (Ю. Мицик), а тим більше масових вбивств євреїв нацистами на території України у 1941–1942 рр. під час Другої світової війни (С. Кульчицький).

Одна зі специфічних ознак українського Голодомору зумовлена тим, що в перебігу історичного розвитку в деяких регіонах України відбулося вкраплення в тіло української нації національних меншин. Тому під час Голодомору, крім українців, справді гинули і представники національних меншин України. Вони також стали жертвами злочинних дій кремлівського керівництва. Але злочин геноциду спрямовано не проти них, а проти української нації. Голодомор планувався і здійснювався як один з етапів спецоперації проти української нації як такої, оскільки саме вона, а не національні меншини, є суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної національної держави.

Як частина української нації українські селяни, а не представники національних меншин, становили живильний ресурс і рушійну силу українських народних повстань та національно-визвольних рухів і відігравали в них чільну роль. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору став найчисленніший складник української національної групи – українські селяни.

Той факт, що від українського Голодомору постраждали представники національних меншин України, аж ніяк не може слугувати підставою для заперечення його антиукраїнської спрямованості. Здійснюючи Голокост проти євреїв, нацисти одночасно знищували циган, поляків, білорусів, українців, представників інших націй, яких вони так само вважали расово неповноцінними і потенційними ворогами рейху. Про це свідчать трагедії Бабиного Яру, Майданеку, Аушвіцу й інших місць масового знищення євреїв. Але ж ніхто не заперече, що Голокост є геноцидом єврейського народу.

Представники національних меншин України стали невинними і невинними жертвами українського Голодомору не тому, що були росіянами, євреями, поляками, німцями чи болгарами, а тому, що жили серед української нації, проти якої спрямовано злочин. Вони немовби опинилися на лінії обстрілу, коли планували вбити конкретну особу, а постраждали й інші люди, що опинилися поблизу. Але ж нікому не спаде на думку заперечувати наявність злочину на тій підставі, що внаслідок його вчинення постраждали також особи, яких злочинець не мав наміру позбавляти життя.

Виокремлення українського виміру Голодомору не означає заперечення або ігнорування факту винищення штучним голодом представників національних меншин України. Про це свідчать розвідки українських дослідників Голодомору – зокрема О. Іванова, І. Іванькова, В. Марочка. Ретельне з'ясування долі національних меншин має стати неодмінним аспектом продовження офіційного розслідування всіх обставин Голодомору на території України.

З погляду міжнародного права масова загибель від голоду представників національних меншин України є злочином винищення і водночас обставиною, що обтяжує вину і підвищує рівень відповідальності організаторів українського Голодомору.

У світлі викладеного юридично некоректним є розширене тлумачення поняття «національна група» Є. Захаровим, який об'єктом злочину геноциду вважає «частину українського народу – сукупність жертв Голодомору та політичних репресій за період від листопада 1932 р. до серпня 1933 р., незалежно від етнічної, релігійної та інших ознак». Такий підхід, який суперечить вимогам Конвенції ООН 1948 р., частині 1 ст. 442 Кримінального кодексу України та постанові Апеляційного суду України від 13 січня 2010 р., він обґрунтовує посиланням на рішення Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди. Визначення «національної групи» цим Трибуналом Є. Захаров подає у такій редакції: «об'єднання людей, які мають стійкий правовий зв'язок, як то єдине громадянство та, відповідно, певні права і обов'язки». Він вказує, що текст цього визначення запозичено з монографії У. Шабаса (визнаного у світі авторитетного теоретика злочину геноциду) у тому вигляді, як воно процитовано в присвяченій українському Голодомору англійській праці Р. Сербина*.

Суть сформульованого в рішенні МКТР від 2 вересня 1998 р. у справі Акаеси визначення «національна група», яке Є. Захаров наводить у не зовсім точному перекладі, можна зрозуміти. Але головна вада його підходу полягає в абсолютизації статусу цього визначення. Він навіть побіжно не згадує про негативну оцінку визначення МКТР У. Шабасом

та аргументоване несприйняття ним у принципі будь-яких спроб будь-яким чином змінити чітко визначений у ст. II Конвенції ООН 1948 р. перелік людських груп, які є об'єктом геноциду У. Шабас зазначає, що МКТР обґрунтував визначення національної групи, спираючись на авторитет Міжнародного Суду ООН шляхом використання його рішення у справі *Nottebohm* (1995). Однак предметом розгляду у цій справі, справедливо підкреслює він, було не визначення «національної групи» як об'єкта злочину геноциду, а встановлення «національності» особи в сенсі її громадянства, з'ясування формальних підстав надання громадянства та виявлення реальних зв'язків, що поєднують особу з державою її громадянства й, отже, створюють юридичне підґрунтя для дипломатичного захисту своїх громадян з боку держави. З огляду на це У. Шабас зробив висновок, що «посилання Руандійського трибуналу на справу *Nottebohm* є дефектним».

Цілком погоджуючись із цим висновком, слід наголосити, що визначення «національної групи» МКТР фігурувало в його рішенні лише по одній конкретній справі і було схвалене лише однією його палатою, а саме палатою № 1. По суті, це визначення довільно розширювало вичерпний перелік груп, встановлений як ст. II Конвенції ООН 1948 р., так і ст. 2 Статуту МКТР. Визначення палати № 1 МКТР не було сприйняте чи підтримане ні іншими палатами МКТР, ні МКТЮ, ні Міжнародним кримінальним судом, ні Міжнародним Судом ООН і тому його не можна розглядати як прецедент і правове підґрунтя для ревізії Статуту МКТР, а тим більше Конвенції ООН 1948 р.

Вирішуючи справи про злочини геноциду, міжнародні суди не можуть не тлумачити Конвенцію ООН 1948 р. Але жоден з них, навіть Міжнародний Суд ООН, не має компетенції її змінювати, замінювати чи доповнювати. Це є винятковим правом лише держав – сторін Конвенції.

Юридично дефектне у світлі положень Конвенції ООН 1948 р. визначення «національної групи» сформулювала палата спеціалізованого суду у рішенні щодо справи, порушеної проти громадянина Руанди Жан-Поля Акаєсу. Однак під час розгляду цієї справи МКТР не оперував поняттям «національна група», а визнав Жан-Поля Акаєсу винним у скоєнні злочину геноциду проти народності тутсі, яку визначено як етнічну групу.

Отже, рішення палати № 1 Руандійського трибуналу жодним чином не стосується України. Тим більше, що сформульоване в ньому визначення поняття «національна група» суперечить положенням частини 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, які відтворюють вичерпний перелік груп, визначений Конвенцією ООН 1948 р. У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України «національна група»

визначена як «група людей, що історично склалась, яка характеризується спільністю мови, складу і культури, традицій і побуту». Таке визначення відповідає звичайному і звичному розумінню поняття національна група, яке існувало на момент укладення Конвенції і є усталеним та загальноновизнаним.

У світлі викладеного треба зазначити, що в ухваленому Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Законі «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» об'єктом геноциду формально визначено український народ, що суперечить вимогам як ст. II Конвенції ООН 1948 р., так і частині I ст. 442 Кримінального кодексу України, в яких міститься ідентичний перелік людських груп, що можуть бути об'єктом злочину геноциду. Зауважимо, що у проекті цього Закону Голодомор кваліфікувався як геноцид української нації. Під час його обговорення тодішній голова Верховної Ради О. Мороз запропонував замінити слово «нація» на слово «народ». Верховна Рада України погодилася з цією юридично безпідставною і провокативною поправкою, яка створила підґрунтя для правової колізії і, по суті була завуальованою спробою заперечення кваліфікації Голодомору як злочину геноциду.

Геноцидну природу українського Голодомору намагаються поставити під сумнів, спираючись і на той факт, що штучно організований голод спричинив загибель не лише українців в Україні, а й росіян, казахів, татар, башкирів і ще багатьох в інших регіонах СРСР. Такий підхід притаманний для концептуальної оцінки голоду 1932–1933 рр. в СРСР російськими істориками та офіційними речниками, а також і деякими іншими іноземними дослідниками, наприклад, німцем С. Мерлем.

Суть позиції російської сторони коротко можна сформулювати так: оскільки голод 1932–1933 рр. на території Російської Федерації не вважається геноцидом, то і голод в Україні не може бути геноцидом. Така позиція є позбавленою елементарної логіки спробою нав'язати українській стороні і світовому співтовариству власне спотворене бачення подій в Україні. До того ж переконливих документів і аргументів на користь ідентичності матеріальних ознак голоду в Росії і Голодомору в Україні вони не наводять. І причина тут одна – їх просто не існує.

Організуючи штучний голод, сталінський тоталітарний режим мав на меті часткове винищення: а) селян як представників соціальної верстви, яку розглядали як ворожу, щоб упокорити їх та подолати їхній опір; б) української національної групи, як такої, оскільки її розвиток становив потенційну загрозу цілісності і самому існуванню комуністичної імперії та оскільки питому частину української нації становили селяни, які не сприймали політику комуністичної влади і чинили їй найбільший спротив.

Виокремлення українського Голодомору як злочину геноциду, яке спирається на ґрунтовну фактологічну базу, аж ніяк не є запереченням злочинних дій комуністичної влади, що спричинили масову загибель селян інших національностей на території РСФФР. Можна припустити, що злочинні дії, вчинені в той час проти казахів, татар та башкирів, також були актами геноциду. Підтвердити чи спростувати це можуть спеціальні дослідження та офіційні розслідування в Казахстані, Татарстані чи Башкортостані.

Тому постає питання: чи міг комуністичний тоталітарний режим вчинити злочин геноциду, жертвами якого б стали російські селяни? Відповідь може бути одна – ні. Російські селяни переважно були етнічними росіянами, так само як українські селяни були етнічними українцями. І ті, й інші належали до національних груп, однак їх позиціонування і роль як у Російській, так і в Радянській імперіях були різними.

Російська нація, питомим складником якої було російське селянство, становила системо-утворювальну основу обох імперій. Її націоналізму як офіційному ідеологічному знаряддю розбудови імперії білої та прихованої машкарою інтернаціоналізму імперії червоної були притаманні ідеї месіанізму, величі, експансіонізму та імперської єдності, а не сепаратизму. Російське селянство як питомий складник російської нації за визначенням не могло стати об'єктом злочину геноциду, адже його спротив більшовицькому режимові не крив у собі загрози політичного сепаратизму і не пов'язувався владою з можливістю виходу Росії зі складу СРСР.

Українську націю владні кола обох імперій завжди розглядали як системо-руйнівний чинник. Рушійною силою українського націоналізму як ідеологічного знаряддя побудови незалежної України була ідея виділення зі складу імперії та створення Української самостійної соборної держави.

Національна самобутність українського селянина у поєднанні з його антибільшовизмом були підґрунтям українського сепаратизму і становили загрозу єдності та самому існуванню СРСР. Саме тому об'єктом злочину геноциду стала українська нація, для послаблення якої комуністичний тоталітарний режим здійснив геноцидне знищення українського селянства як питомої частини нації та джерела її духовної і матеріальної сили.

Вибіркову антиукраїнську спрямованість Голодомору підтверджують, зокрема, і такі факти.

Загальносоюзні нормативні акти, спрямовані проти селян, виконувалися на теренах усієї Країни Рад за допомогою практично однакових методів, проте масштаби, цілеспрямованість і, відповідно,

наслідки їх застосування в окремих регіонах були різними. З найбільшою ретельністю і жорстокістю їх виконували в Україні і на Кубані.

Найактивніші фази вилучення зерна в українських селян супроводжувались істеричними антиукраїнськими кампаніями в загальносоюзній пресі.

Серед ухвалених кремлівським керівництвом нормативних актів, які застосовувалися щодо територій усіх союзних республік, існувала низка згаданих вище та інших специфічно «українських», а точніше антиукраїнських постанов, директив, інструкцій тощо, виконання яких створювало умови, абсолютно несумісні з життям і розраховані на фізичне знищення українців у сільській місцевості.

Найжорстокіші репресивні заходи, які спричинили штучний голод, режим застосував в Україні і на Кубані, яка входила до складу РРФСР, але за мовою, традиціями і культурою була в той час українською. За переписом населення 1926 р. на Кубані проживав 1 млн 412 тис. українців, що становило 75 % її населення. Загалом на Північному Кавказі було 3 млн 107 тис. українців.

Уповноваженим з питань забезпечення хлібозаготівель в Україні і на Північному Кавказі було призначено Кагановича, найвідданішого соратника Сталіна. Саме Каганович запровадив режим «чорних дощок» як додатковий метод покарання селян Кубані й України, в яких примусово вилучалися всі запаси зерна та всі інші продукти харчування.

У союзних постановах, листуванні і виступах кремлівського керівництва поряд з Україною часто виокремлюється Кубань як регіон, на який слід звертати особливу увагу. Про це, наприклад, свідчать постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 листопада 1932 р. та бюро Північнокавказького крайкому від 4 листопада 1932 р., листування Сталіна з Кагановичем, виступи останнього під час поїздки до Північного Кавказу.

Російський дослідник голоду 1932–1933 рр. І. Зеленін визнає, що дії комісії ЦК ВКП(б) у справах хлібозаготівель у Поволжі, яку очолював Постишев, мали «дещо інший характер порівняно з тим, що здійснювали Каганович і Молотов на Північному Кавказі і Україні». Він небезпідставно вважає, що селяни Нижньої Волги постраждали від голоду меншою мірою, ніж сільське населення України і Північного Кавказу.

В. Кондрашин зазначає, що в 1932 р. дестабілізацію ситуації в північнокавказькому краї спричинив «український чинник» – оголошення там планів хлібозаготівель викликало паніку серед селян Кубані і Дону, оскільки вони знали про голод в Україні і відчули загрозу голоду, аналогічного до того, що вже охопив Україну. Цілком очевидно, що паніка охопила цей край через те, що населений він був переважно українцями, які знали про події в Україні, але В. Кондрашин про це не згадує.

Питання хлібозаготівель в Україні і на Північному Кавказі сталінський тоталітарний режим пов'язував безпосередньо з питаннями українізації, свідченням чого є постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі та в Західній області». Незважаючи на те, що у назві постанови фігурувала Західна (нині Смоленська) область Російської Федерації, їй присвячено лише короткий абзац, положення якого зобов'язували керівництво області завершити заготівлі зерна до 1 січня, а льону до 1 лютого 1933 р. і в якому немає жодних приписів про репресії проти російських селян.

Майже вся постанова адресувалася партійним, радянським і каральним органам України та Північного Кавказу і вимагала від них застосування щодо українських селян широкого діапазону репресивних заходів. Найпромовистішими були досить розгорнуті пункти 4, 6 і 7 постанови, в яких українське керівництво жорстко критикували за хибне здійснення національної політики, а північнокавказьке – за небільшовицьку українізацію, що полегшувало буржуазно-націоналістичним елементам, зокрема петлюрівцям та учасникам Кубанської Ради (аналог Центральної Ради), «створення своїх легальних прикриттів, своїх контрреволюційних осередків і організацій».

Постанова містила припис ЦК КП(б)У та РНК України «вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій» і зобов'язувала Північнокавказький крайком і крайвиконком:

- виселити в найстисліші терміни до північних областей СРСР зі станиці Полтавської (Північний Кавказ) як найбільш контрреволюційної усіх жителів за винятком справді відданих радвладі колгоспників та одноосібників і заселити цю станицю колгоспниками-червоноармійцями;
- негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також видання усіх газет і журналів з української на російську мову; підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову.

Згадка у постанові про Західну область, на думку багатьох дослідників, зокрема, В. Лозицького, була покликана замаскувати її антиукраїнське спрямування. Проте зміст цієї постанови, яку виконано найретельніше і найжорстокіше, є переконливим підтвердженням здійснення репресивних заходів проти селян України та Північного Кавказу як представників української національної групи.

Особливістю українського Голодомору є ураженість голодом абсолютної більшості сільських населених пунктів у всіх адміністративно-територіальних одиницях України (7 областей та Молдавська АСРР) з населенням у 22,4 млн осіб, тоді як у селі за даними на 1 січня 1930 р. мешкало 24,7 млн осіб (В. Марочко, В. Теліщак).

Порівняно з іншими регіонами СРСР смертність в Україні і на Кубані була набагато більшою і перевищувала природну залежно від регіону у 5–14 разів. Надвисока смертність спостерігалась у сільській місцевості, заселеній переважно українцями (С. Кульчицький). Це зумовлено застосуванням особливо жорстоких і масштабних примусових вилучень продовольства саме в українців.

З припиненням Голодомору в другій половині 1933 р., відповідно до постанов Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, утворено Всесоюзний комітет з переселення. Згідно з його рішеннями визначено 42 райони Одеської, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей, куди на місце виморених голодом українців організовано переселяли людинність із Росії та Білорусі. Під час першого етапу цієї операції до України протягом кінця 1933 – початку 1934 рр. переселено 21 тис. 856 господарств, до яких належали 117,1 тис. людей. До 1937 р. у згадані області України було переселено 221,5 тис. осіб. Вимерлі українські села заселяли переважно росіянами, білорусами, а також євреями і німцями, хоча в Союзі РСР за межами України проживало кілька мільйонів українців.

Внаслідок геноциду проти української нації українське суспільство, за висновком Дж. Мейса, стало і все ще значною мірою залишається травмованим постгеноцидним суспільством. Голодомор у поєднанні з політичними репресіями та депортаціями, які здійснювалися до, під час і після 1932–1933 рр., мав катастрофічний кумулятивний ефект. Нищівного удару зазнав генетичний фонд української нації. Їй завдано тяжкої психологічної травми внаслідок жахливих картин масової загибелі людей, мученицької смерті рідних та близьких, неймовірних голодних страждань і шокуєчих випадків психічних розладів, викликаних боротьбою за виживання в умовах тотального голоду. Відбулося спустошення країни, супроводжуване руйнацією структури українського соціуму та його віковичних традицій. Було серйозно приборкано сили українського визвольного руху, послаблено здатність нації до спротиву і пригальмовано процес її нормального культурного розвитку. В Україні запанувала атмосфера страху, жорстокості, брехні, подвійних стандартів і моральної деградації. Колосальні втрати, яких українська нація зазнала від Голодомору, відчутні й донині.

Отже, актуальним є як засудження злочинів ленінсько-сталінського комуністичного тоталітарного режиму, так і ретельне вивчення і подолання їхніх руйнівних наслідків через вироблення та реалізацію комплексних заходів, необхідних для відновлення історичної пам'яті нації, духовного оздоровлення суспільства, національної консолідації, демократичного розвитку та розбудови успішної України. Такі заходи не повинні бути кон'юнктурними і вживатися лише з приводу круглих

дат. Їх потрібно проводити постійно, системно на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Першими значними кроками в цьому напрямі були: ухвалення Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», розслідування Службою безпеки України кримінальної справи № 475, порушеної 22 травня 2009 р. за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознакою злочину, передбаченого частиною 1 ст. 442 Кримінального кодексу України та ухвалення Апеляційним судом м. Києва 13 січня 2010 р. постанови, яка підтвердила доведеність та обґрунтованість висновків згаданого розслідування про вчинення Сталіним, Молотовим, Постишевим, Косіором, Чубарем, Хатаєвичем злочину, кваліфікованого як геноцид частини української національної групи через вбивство голодом.

У такий спосіб Голодомор 1932–1933 років в Україні на національному рівні офіційно визнано злочином геноциду і створено юридичне підґрунтя для формального засудження ленінсько-сталінського комуністичного тоталітарного режиму як злочинного.

Надалі було б доцільним продовжувати офіційне розслідування обставин Голодомору у зв'язку з діяльністю В. Балицького, С. Реденса та інших керівників радянської каральної системи, а також секретарів обкомів і райкомів КП(б)У та радянського керівництва адміністративно-територіальних одиниць УСРР. На окрему увагу заслуговує розслідування обставин, за яких під час Голодомору відбулася загибель представників національних меншин України, а також винищення українських спільнот Кубані, Північного Кавказу, середнього Поволжя та Казахстану.

Потребує вдосконалення національна правова база, покликана забезпечувати покарання за злочин геноциду та запобігання йому. З цією метою необхідно, по-перше, зробити офіційний переклад Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього українською мовою з її англійського автентичного тексту для виправлення в нинішніх українських перекладах певних помилок, зокрема, шляхом уживання у пунктах «с» та «е» статті II Конвенції слів «такої групи» замість слів «якої-небудь групи» та «одної групи»; по-друге, ст. 442 Кримінального кодексу України викласти у суворій відповідності до положень ст. II Конвенції 1948 р., зокрема за допомогою внесення до переліку геноцидних дій, зазначених у диспозиції частини 1 ст. 442, такої дії, як спричинення розумових розладів; по-третє, відкоригувати редакцію Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» відповідно до термінології ст. 442 Кримінального кодексу України та ст. II Конвенції ООН 1948 р.

Водночас залишається актуальним систематичне інформування української та світової громадськості про Голодомор як злочин ленінсько-сталінського тоталітарного комуністичного режиму, щоб геноцидну природу цього злочину беззастережно визнавали не лише українство а й міжнародна спільнота загалом..

Іван ВАСЮНИК

Цього року відзначаємо 85-ті роковини Голодомору 1932–1933 рр. і вшановуємо пам'ять мільйонів українців, вбитих бузувірським способом, позбавляючи їх усього їстівного.

85 років – це багато чи мало? Для історії – мить, а для людини – ціле життя. З того часу народилося вже чотири покоління українців, які не знають, що таке багатомісячне голодування без будь-якої надії врятуватися від неминучої смерті. На наших очах доживають віку наймолодші свідки злочину геноциду, пам'ять яких зберігає тільки окремі епізоди вкраденого дитинства, адже найстаршим з них на той час не виповнилося й 10–12 років.

Інформаційний вакуум, утворений кремлівським режимом навколо теми Голодомору ще в його розпал, тривав аж до розвалу радянської комуністичної імперії. Страх, що оселився в душах голодуючих, стримував багатьох від спогадів про нього навіть у родинному колі.

Але організатори Голодомору не досягли своєї мети – про злочин заговорили тисячі українців, яким вдалося прорвати «залізну завісу» й потрапити до вільного світу. Ми глибоко вдячні українській діаспорі, яка упродовж кількох десятиріч підтримувала вогонь на вівтарі історичної пам'яті про Голодомор і вимагала від урядів країн проживання підняти на міжнародному рівні питання про розслідування одного з найстрашніших злочинів в історії людства. Вона ж домоглась початку ґрунтовного вивчення Голодомору в Інституті українських досліджень Гарвардського університету під керівництвом знаного вченого Роберта Конквеста та створення Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, виконавчим директором якої був молодий американський вчений Джеймс Мейс. У звіті Комісії (1988 р.), який переважно написав він сам і який підтримали конгресмени, котрі входили до її складу, містився засадничий висновок: «Йосиф Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932–1933 роках». З ініціативи Всесвітнього конгресу вільних українців 1988 року утворено другу Міжнародну комісію з розслідування голоду 1932–1933 рр.